

Joseph Fouché, hertog van Otranto (1759-1820),
in galauniform als minister van politie ten tijde van Napoleon.
Geschilderd in de eerste helft van de negentiende eeuw
door Claude-Marie Dubufe (1790-1864).
Olieverf. 131 cm bij 98,5 cm. Collectie Paleis van Versailles.

Joseph Fouché

*Portret van
een politicus*

Stefan Zweig

Vertaald uit het Duits door Frédérique van der Velde

Uitgeverij IJzer
Utrecht

Inhoud

- 9 Opkomst
1759-1793
- 37 De ‘mitrailleur de Lyon’
1793
- 57 De strijd met Robespierre
1794
- 88 Minister van het Directoire en het Consulaat
1799-1802
- 128 Minister van de keizer
1804-1811
- 156 De strijd tegen de keizer
1810
- 175 Onvrijwillig intermezzo
1810-1815
- 192 De eindstrijd met Napoleon
1815 – *De Honderd Dagen*
- 228 Val en ondergang
1815-1820
- De Franse republikeinse kalender 249
- Vertalingen van de Franse, Italiaanse en Latijnse teksten 251

Opkomst

1759-1793

Op 21 mei 1759 wordt Joseph Fouché – nog lang niet hertog van Otranto – in de havenstad Nantes geboren. Zijn ouders zijn zee- en kooplieden, zijn voorouders waren niet anders; niets ligt dus meer voor de hand dan dat ook de zoon en erfgenaam naar zee gaat, als koopman of als scheepskapitein. Maar al vroeg blijkt: deze tengere, uit zijn krachten gegroeide, anemische, nerveuze, lelijke jongen mist elke geschiktheid voor een zo hard en destijds echt nog heldhaftig beroep. Twee mijl uit de kust en hij wordt al zeeziek, een kwartiertje hollen of een jongensspelletje en hij is al moe. Wat dus te doen met een zo teer uitgevallen spruit, vragen de ouders zich niet zonder zorg af, want het Frankrijk van omstreeks 1770 biedt eigenlijk nog geen ruimte aan een geestelijk reeds ontwaakte en ongeduldig opdringende burgerij. Bij de justitie, bij de overheid, in elke functie en op elke post blijven alle vette baantjes de adel voorbehouden; voor een positie aan het hof heb je een grafelijk wapen of een goede baronie nodig, zelfs in het leger brengt iemand die niet van adel is het niet verder dan korporaal, ook al heeft hij grijze haren. De derde stand wordt nog overal van buitengesloten in het slecht geadviseerde, corrupte koninkrijk; geen wonder dat de burgers een kwart eeuw later met de vuisten zullen opeisen wat hun deemoedig vragende hand al te lang geweigerd werd.

Zo blijft alleen de kerk over. Deze duizend jaar oude, grote macht, die wat wereldwijsheid betreft oneindig superieur is aan de koningshuizen, denkt heel wat verstandiger, democratischer en liberaler. Zij heeft altijd plaats voor iedere begaafde

en neemt ook de laagste op in haar onzichtbare rijk. Omdat de kleine Joseph zich al op de schoolbanken van de oratorianen bij het leren onderscheidt, nemen ze hem na zijn opleiding graag in dienst als leraar in de wis- en natuurkunde, als klassenvertegenwoordiger en surveillant. Als hij twintig is, heeft hij in deze orde – die sinds de jezuïeten zijn weggejaagd overal in Frankrijk de katholieke opvoeding in handen heeft – rang en positie, al hebben die niet veel om het lijf en al heeft hij zelf weinig vooruitzichten om hogerop te komen; maar het is in ieder geval een school waarin hij zichzelf schoolt, waarin hij lerend leert.

Hij zou in de wereld vooruit kunnen komen, pater worden, misschien ooit zelfs bisschop of kardinaal, als hij zich aan God wilde wijden. Maar het is typerend voor Joseph Fouché dat er al op de eerste, de onderste tree van zijn loopbaan een karakteristieke trek van zijn wezen tevoorschijn komt, zijn afkeer om zich totaal en onherroepelijk te binden aan iemand of iets. Hij draagt de kleding en tonsuur van een geestelijke, hij deelt het kloosterleven van de andere monniken, hij onderscheidt zich in die tien jaar bij de oratorianen uiterlijk en innerlijk in niets van een priester. Maar hij accepteert de hogere wijdingen niet, hij legt geen gelofte af. Zoals altijd, in elke situatie, houdt hij een achterdeurtje open voor een eventuele verandering en ommekeer. Ook aan de kerk geeft hij zich slechts voorlopig en niet volledig, evenmin als later aan de Revolutie, het Directoire, het Consulaat, het Empire of het koninkrijk. Niet eens God, laat staan een mens, belooft Joseph Fouché ooit levenslang trouw te zijn.

Tien jaar lang, van zijn twintigste tot zijn dertigste, waart deze bleke, gesloten semi-priester door kloostergangen en stille refters. Hij geeft les in Niort, Saumur, Vendôme en Parijs, maar hij merkt weinig van de verandering van woonplaats, want het leven van een leraar aan een seminarie speelt zich in de ene stad even stil, armoedig en eenvoudig af als in de andere, altijd achter zwijgende muren, altijd afgezonderd van het leven. Twintig leerlingen, dertig leerlingen, veertig

leerlingen die je Latijn onderwijst, wis- en natuurkunde; bleke, in het zwart geklede knapen die je naar de mis brengt en op wie je in de slaapzaal toezicht houdt, eenzame lectuur in wetenschappelijke boeken, schamele maaltijden, slechte betaling, een zwarte versleten soutane, een kloosterachtig, eenvoudig leven. Deze tien stille, schemerige jaren lijken een verstarring, onwezenlijk en buiten tijd en ruimte, onvruchtbaar en gespeend van ambitie.

Niettemin leert Joseph Fouché in deze tien jaren kloosterschool veel wat de latere diplomaat zeer te pas komt, vooral de techniek van het kunnen zwijgen, de magistrale kunst zich te verbergen, het meesterschap van zielenobservatie en psychologie. Dat deze man een leven lang elke spier van zijn gezicht ook in hartstocht beheerst, dat er nooit een heftige opwelling van drift, verbittering of opwinding op zijn onbeweeglijke, als het ware in zwijgen versteende gezicht te ontdekken is, dat hij met dezelfde toonloze stem de vriendelijkste en de vreselijkste dingen bedaard uitspreekt en met dezelfde geluidloze stap zowel door de vertrekken van de keizer als door een tierende volksvergadering kan lopen – deze weergalozе discipline en zelfbeheersing heeft hij geleerd in de jaren van het refectorium. Toen was zijn wil allang getemd door de oefeningen van Loyola en zijn spreekvaardigheid werd geschoold door de discussies van eeuwenoude priesterkunst, eer hij het podium van het wereldtoneel betreedt. Het is wellicht geen toeval dat de drie grote diplomaten van de Franse Revolutie, Talleyrand, Sieyès en Fouché, uit de school van de Kerk kwamen, allang meesters in de mensenkennis nog voor ze op het toneel verschijnen. Door de oeroude, gemeenschappelijke, ver boven hen uitstijgende traditie dragen hun verder zo tegengestelde karakters in de beslissende minuten in zekere zin toch hetzelfde stempel. Daar komt bij Fouché nog een ijzeren, als het ware Spartaanse zelftucht bij, een innerlijk verzet tegen luxe en pralend vertoon, het kunnen verbergen van een privéleven en persoonlijk gevoel; nee, deze jaren van Fouché in de scha-

duw van de kloostergangen waren niet verloren, hij heeft er oneindig veel geleerd terwijl hij leraar was.

Achter kloostermuren, in strenge afzondering, voedt deze wonderlijk soepele en onrustige geest zichzelf op en ontwikkelt zich tot een psychologisch talent. Jarenlang mag hij alleen onzichtbaar in de engste geestelijke kring werken, maar in 1778 is in Frankrijk de sociale storm al losgebrand en die slaat zelfs over kloostermuren heen. In de priester-cellen van de oratorianen wordt net zo gediscussieerd over de rechten van de mens als in de vrijmetselaarsloges, een nieuw soort nieuwsgierigheid drijft deze jonge priesters naar de burgerij; en ook de wis- en natuurkundeleraar is nieuwsgierig naar de verbazingwekkende ontdekkingen van deze tijd, de montgolfières, de eerste luchtschepen, de verbluffende uitvindingen op het gebied van de elektriciteit en de medische wetenschap. De geestelijke heren zoeken contact met de intellectuele kringen en in Arras gebeurt dat in een heel vreemde club, de 'Rosati' genaamd, een soort van 'vrolijke kunstkring' waar de intellectuelen van de stad elkaar ongedwongen ontmoeten. Het gaat er heel bescheiden toe, kleine onbeduidende burgers dragen hun rijmelarijen voor of houden literaire toespraken, militairen en burgers komen er bijeen en ook de priester-leraar Joseph Fouché is er een graag geziene gast, omdat hij veel weet te vertellen over de nieuwe ontwikkelingen op het gebied van de natuurkunde. Vaak zit hij daar in de kameraadschappelijke kring en luistert wanneer bijvoorbeeld Lazare Carnot, een kapitein van de genie, zelfgemaakte spotverzen voorleest of de bleke advocaat met de dunne lippen, Maximilien de Robespierre (in die tijd waardeert deze het nog van adel te zijn) een snedige toast op de 'Rosati' uitbrengt. Want nog geniet de provincie van de laatste adem van de filosoferende achttiende eeuw, nog ondertekent monsieur Robespierre geen bloedige doodvonnis-sen maar hupse versjes, nog schrijft de Zwitserse arts Marat geen grimmige communistische manifesten maar een zochtelijk sentimentele roman, nog zwoegt de kleine luitenant

Bonaparte ergens in de provincie aan een novelle die veel lijkt op Goethes *Werther*. Het onweer hangt nog onzichtbaar achter de horizon.

Maar gril van het noodlot: juist met deze bleke, nerveuze, ongebreideld eerzuchtige advocaat Robespierre raakt de getonsureerde priester-leraar speciaal bevriend; hun relatie is zelfs hard op weg een familiebetrekking te worden, want Charlotte Robespierre, de zuster van Maximilien, wil de leraar van zijn priesterschap genezen en aan alle tafels wordt al over een verloving gefluisterd. Waarom de verloving tenslotte geen doorgang vindt is een geheim gebleven, maar wellicht schuilt hier de wortel van die vreselijke en wereldhistorische haat tussen de twee mannen, eens vrienden, die elkaar later op leven en dood bestrijden. Maar op dit tijdstip weten ze nog niets van jakobinisme en evenmin iets van haat. Integendeel zelfs. Als Maximilien Robespierre als afgevaardigde van de Staten-Generaal naar Versailles wordt gezonden om mee te werken aan Frankrijks nieuwe grondwet, leent de getonsureerde Joseph Fouché de straatarme advocaat Robespierre de goudstukken om de reis te betalen en een nieuw pak te laten maken. Ook dat is weer een symbool dat hij, zoals ook later zo vaak, een ander in het zadel helpt om carrière te maken in de wereldgeschiedenis. En dat juist hij degene zal zijn die op het beslissende ogenblik de vroegere vriend verraadt en ruggelings op de grond trekt.

Kort na het vertrek van Robespierre naar de vergadering van de Staten-Generaal die Frankrijk op zijn grondvesten zal doen beven, maken ook de oratorianen in Arras hun kleine revolutie. De politiek is tot in de refters doorgedrongen en de schrandere weerhaan Joseph Fouché voelt dat de wind is gedraaid. Op zijn voorstel wordt een deputatie naar de Nationale Vergadering gezonden om te getuigen van de sympathie van de priesters met de derde stand. Maar de anders zo voorzichtige Fouché is ditmaal een uur te vroeg van wal gestoken. Zijn superieuren sturen hem voor straf – ze hebben echter niet de kracht om hem werkelijk te straffen – naar

de zusterinstelling in Nantes, naar dezelfde plek waar hij als jongen de beginselen van de wetenschap en de mensenkennis heeft geleerd.

Nu is hij echter ervaren en volwassen, nu trekt het hem niet meer halfvolwassen leerlingen de tafels van vermenigvuldiging, meet- en natuurkunde bij te brengen. De weerhaan heeft gemerkt dat er een sociale storm in het land is opgestoken, dat politiek de wereld beheerst – dus de politiek in! Ineens gooit hij de soutane van zich af, laat zijn tonsuur begroeien en geeft nu in plaats van les aan onrijpe knapen, politieke colleges aan de wakkere burgers van Nantes. Er wordt een club opgericht – want de carrière van politici begint altijd op een dergelijk proeftoneel van de welsprekendheid – en het duurt maar een paar weken, dan is Fouché voorzitter van de ‘Amis de la Constitution’ (vrienden van de grondwet) in Nantes. Hij roemt de vooruitgang, maar heel voorzichtig, heel liberalistisch, want de politieke barometer van de brave koopmansstad staat op gematigd. Ze moeten niets van radicalisme hebben in Nantes, waar ze bang zijn voor hun krediet en in de eerste plaats goede zaken willen doen. Ze moeten er evenmin, vanwege de rijke inkomsten uit de koloniën, iets hebben van zulke fantastische plannen als de slavenbevrijding en daarom schrijft Joseph Fouché schielijk een pathetisch document aan de Conventie tegen de afschaffing van de slavenhandel. Dat levert hem weliswaar een grove uitbrander van Brissot op, maar vermindert zijn aanzien in de kringen van de burgerij niet. Om zijn politieke positie in de burgerkliek (de toekomstige kiezers!) tijdig te versterken, trouwt hij haastig met de dochter van een vermogende koopman, een lelijk maar zeer welgesteld meisje, want hij wil snel een volslagen burger zijn in een tijd waarin – dat voelt hij al aankomen – de derde klasse weldra de eerste en heersende zal zijn.

Al deze dingen zijn al voorbereidingen voor het eigenlijke doel. Nauwelijks worden de verkiezingen voor de Conventie uitgeschreven of de voormalige priester-leraar stelt zich kandidaat. En wat doet elke kandidaat? Hij belooft eerst zijn lie-

ve kiezers alles wat ze maar willen horen. Zo zweert Fouché dat hij de handel zal beschermen, bezit zal verdedigen en de wet zal respecteren. Hij foetert (want de wind waait in Nantes eerder van rechts dan van links) heel wat welbespraakter tegen de ordeverstoorers dan tegen het oude regime. En in 1792 wordt hij inderdaad gekozen als afgevaardigde van de conventie en de driekleurige kokarde zal nu lange tijd de verborgen en in stilte gedragen tonsuur vervangen.

Joseph Fouché is ten tijde van zijn verkiezing tweeënder-tig. Geen knappe man, dat beslist niet. Een broodmager, haast spookachtig schraal lichaam, een smal gezicht met hoekige lijnen, lelijk en onaangenaam. Een scherpe neus, scherp en smal ook de altijd gesloten mond, vischtig koud de ogen onder zware, bijna slaperige oogleden, de pupillen zo katachtig grauw als bolrond glas. Alles in dit gezicht, alles aan deze man is even karig met levenssap gedoseerd. Hij ziet eruit als een mens bij gaslicht, vaal en groenig. Geen glans in de ogen, geen sensualiteit in de bewegingen, geen staal in de stem. Zijn haar is dun en piekerig, de wenkbrauwen rossig en nauwelijks zichtbaar, de wangen vaalgrijs. Het is alsof er niet voldoende kleurstof aanwezig is om dit gezicht een gezonde kleur te geven; altijd ziet deze taaie, onvoorstelbare werkezel eruit als een vermoeide, als een zieke, een herstellende.

Ieder die hem ziet krijgt het gevoel: deze man heeft geen warm, rood, bruisend bloed. En inderdaad – ook psychisch hoort hij tot het koudbloedige ras. Hij kent geen onstuimige, meeslepende hartstochten, hij is geen vrouwenjager en geen bezeten speler, hij drinkt geen wijn, hij heeft geen plezier in verkwisting, hij spant zijn spieren niet in, hij zit alleen binnenskamers tussen akten en papieren. Nooit ontvlamt hij in zichtbare drift, nooit zie je een zenuwtrilling in zijn gezicht. Die scherpe, bloedeloze lippen welven zich slechts in een kleine glimlach, soms beleefd, soms honend; nooit is er onder dat leemgrijze, schijnbaar slappe masker een echte spanning te zien, nooit verraden zijn ogen onder de roodomrande, zware oogleden zijn bedoeling of een glimp van zijn gedachten.